

Libya'da Devletin askeri güç kullanması neticesinde, muhalefetteki kabileler silaha başvurmak zorunda kaldı. Böylece ülkede bir iç savaş baş gösterdi.

Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye

The Analysis of the Developments in the Middle East:
Libya, Tunisia, Bahrein, Egypt and Syria

Ertan EFEGİL

Abstract

The conflicts emerged during the Arab Spring are the intra-state fightings. Before the fightings, all these developments had the reasons – suppressive regimes, political discrimination, unemployment, illiteracy etc.— for emergence of them. In order to find final solution to these issues, the experts have to benefit from the instruments mentioned by the conflict resolution discipline. In order words, only military instruments are not sufficient to solve them. In this study, the strategic-dialog model has been used. Libya, Tunisia, Bahrain, Egypt and Syria have been analyzed as case studies. At the end, the following result has been reached: Every issue has its own features. After determining these features, the experts have to find a specific solution for a specific issue.

Keywords: Libya, Tunisia, Egypt, Syria, Bahrain, Middle East

Balkanlar, Orta Asya, Güney Asya ve Kafkaslarda görülen devlet-içi çatışmalar, öncelikle uluslararası sistemin yeni güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldığını su yüzüne çıkardı. Ayrıca devlet-içi çatışmalara farklı stratejiler ve araçlar ile yaklaşılması gerektiği görüşü de ayrı bir tartışma konusu haline geldi.

Giriş

Soğuk Savaş döneminde, klasik güvenlik yaklaşımları, devletlerarası çatışmaları izah etmek için yeterliydi. O dönemde uzmanlar daha çok ABD-Rusya arasındaki stratejik rekabete odaklanmışlardı ve rekabetin getirdiği güvenlik sorunlarını inceliyorlardı. Fakat 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, Soğuk Savaş dönemi sona ererken, devletlerarası çatışmalar, nükleer silahlar ve ideolojik temelli Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen çatışmalar git gide bitmeye başladı.¹ Süper güçler arasındaki rekabetin sona ermesinin verdiği heyecanla, bazı akademisyenler, uluslararası sistemde, liberal anlayışın ve müşterek güvenlik kavramının geçerli olacağını savunarak, ABD'nin hegemonyası altındaki tek kutuplu uluslararası sistemde istikrarın sağlanacağını öngörüyorlardı.² Fakat bu öngörüler kısa sürede geçersiz hale geldi.

Balkanlar, Orta Asya, Güney Asya ve Kafkaslarda görülen devlet-içi çatışmalar, öncelikle uluslararası sistemin yeni güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldığını su yüzüne çıkardı. Ayrıca devlet-içi çatışmalara farklı stratejiler ve araçlar ile yaklaşılması gerektiği görüşü de ayrı bir tartışma konusu haline geldi. Çünkü devletlerarası çatışmalarda, askeri yöntemler geçerliyken, çeşitli diplomatik yollarla devletlerin kendi sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak mümkün idi. Fakat devlet-içi çatışmalar ve dine dayalı terör eylemleri, çok farklı ve çeşitli -ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal, hukuksal vb.- sebepler içeriyordu. Bu tür çatışmaları sona erdirmek için askeri yöntemler ve resmi aktörlerin katılımı yetersiz kalıyordu.³

Bu tür çatışmaların ortaya çıkması, çatışma çözümü, çatışma yönetimi adlarıyla anılan disiplinin, Uluslararası İlişkiler alanında daha fazla geçerli hale gelmesine yardımcı oldu. Artık günümüzde akademisyenler, devlet-içi çatışmaların çözümünde ve terör eylemlerinin sona erdirilmesinde, kapsamlı stratejilerin uygulanmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

2011 yılında Ortadoğu'da başlayan Arap Baharını analiz ederken, akademisyenler, yine Çatışma Yönetimi disiplininin teorik yaklaşımlarından faydalanmak zorundadır. Çünkü Arap Baharı çerçevesinde, Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye'de yaşananların nedenlerini incelerken ve bu tür devlet-içi çatışmaların sona erdirilmesi için izlenecek stratejileri belirlerken, çatışma çözümünün öngördüğü yaklaşımları kullanmak daha gerçekçi analizlere ulaşmak için gereklidir. Aksi takdirde akademisyenler bölgedeki gelişmeleri daha gerçekçi bir şekilde analiz etmekten uzak kalacaklardır.

LİBYA

Aşağıda inceleyeceğimiz diğer çatışma örnekleri gibi, Libya'da Arap Baharı öncesi dönemde yönetimdekiler ile yönetilen halk arasında ciddi değer farklılıkları bulunuyordu.

Askeri darbe ile başa gelen Devlet Başkanı Muammer Kaddafi, ülkede otoriter bir rejim inşa etmişti. Muhalefete, fikir özgürlüğüne izin verilmiyordu. Ülkedeki siyasal, ekonomik ve sosyal hayatı, Kaddafi'nin kişiliği ve ideolojisi şekillendiriyordu. Yasama, yürütme ve yargı erkleri, Kaddafi'nin devlet üzerindeki hâkimiyetini pe-

kiştiren bir rol oynuyordu. Ülkeyi, Kaddafi, kendi aile mensuplarının, kendisine destek veren kabilelerin ve güvendiği danışmanlarının yardımıyla yönetiyordu. Bu gayri resmi halkanın dışında kalan kesimler ise, siyasal ve ekonomik hayattan dışlanıyordu.

Ülkede ekonomik gelişme düzeyi düşüktü. Muazzam petrol rezervlerine rağmen, sadece rejimi destekleyen kesimler, bu gelirden faydalanabiliyordu. Yetersiz kalkınma düzeyi, fakirlik, yolsuzluk, baskıcı yönetim anlayışı ve günlük olaylardan sayılıyordu.

Ayrıca Kaddafi, geleneksel dini kurumları, kendi gücünü pekiştirmek için kontrolü altında tutuyordu. Ulusal ordu oluşturmayan Kaddafi, sadece kendisine sadakat gösteren özel güvenlik güçlerini kurmuştu. Bu güçler de, Kaddafi'nin aile mensuplarının yönetimi altındaydı.⁴

Tunus ve Mısır'da yaşanan gelişmelerin ardından, görünmez şiddetin yaşandığı Libya'da toplumsal kriz ortaya çıktı. Halkın, yani çoğunlukla Kaddafi rejimi sayesinde siyasal ve ekonomik alanlarda dışlanmış Doğu Libya'daki kabilelerin siyasal, ekonomik ve sosyal taleplerini ret eden Kaddafi, bu kişileri, terörist olarak nitelendirdi ve "hepsini ortadan kaldırmakla" tehdit etti. Kendisine sadık özel güvenlik güçlerine güvenen Kaddafi, bu kesime karşı baskıcı askeri yöntemlere başvurdu. Devletin askeri güç kullanması neticesinde, muhalefetteki kabileler silaha başvurmak zorunda kaldı. Böylece ülkede bir iç savaş baş gösterdi. Kaddafi rejimini bölge güvenliği ve bölgesel stratejik dengeler açısından tehdit olarak gören Mısır, Suudi Arabistan ve Katar gibi bölge ülkeleri, muhaliflere silah verdiler, lojistik destek sağladılar.

Bu tür yardımlara rağmen, muhalifler, sahada belli başarılar elde etseler de, Kaddafi güçlerini yenebilecek durumda değildi. Hatta bir ara Kaddafi, muhalifleri yenebilecek bir üstünlük dahi elde etti. Demokrasi yanlısı muhaliflerin yenileceğini anlayan ABD, İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkeler, Libya'daki iç savaşa müdahil oldular ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden güç kullanma yetkisini alarak, Kaddafi güçlerine

karşı insani müdahalede bulundular. Batılı ülkelerin desteği sayesinde muhalifler, Kaddafi'ye bağlı güvenlik güçlerini yenilgiye uğrattılar. Hatta Kaddafi'yi de sokak ortasında öldürdüler.⁵

Kaddafi'nin öldürülmesiyle birlikte, ülkede düzenin yeniden inşası için Birleşmiş Milletler ve diğer Batılı ülkeler, Libya'da barış yapıcı ve barış inşa edici faaliyetlere giriştiler.

Kaddafi sonrası dönemde ortaya çıkan sorunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Meşru geçiş dönemi yönetim kurumlarını kurmak,
2. Ekonomiyi yeniden iyileştirmek,
3. Yerel silahlı birlikleri, Savunma Bakanlığı bünyesine dâhil etmek,
4. Bu birliklerdeki silahları depolarda toplamak,
5. Ülke sınırlarının güvenliğini sağlamak.⁶

Bu görevleri ifa edebilmek için, Ulusal Geçiş Konseyi kuruldu. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler, Libya'da barış yapıcı bir misyon da görevlendirdi. Ancak Batılı ülkelerin desteğine rağmen, Ulusal Geçiş Konseyi, arzu edilen hedefleri hayata geçirme konusunda yeterli düzeyde başarılı olamadı.

Ulusal ordu olmadığı için çok sayıda yerel milis güçleri ortaya çıktı ve bu güçler Ulusal Geçiş Konseyi'nin Savunma Bakanlığı bünyesinde yeniden yapılanma çabalarına rağbet etmediler. Diğer bir ifadeyle, bağımsız, özgür konumlarını muhafaza etmeyi tercih ettiler. Kendi bölgelerindeki hâkimiyetlerini sürdürmeyi arzuladılar. Ulusal Konseyin yerine getiremediği ve yerel halkın ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunma sorumluluğunu üzerlerine aldılar. Zaten geçmişten gelen bir şüphencilik ile yerel milisler merkezi yönetime karşı güven duymuyorlardı.

Bölgesel anlamda kabileler arasında ayrılıklar ve sürtüşmeler ortaya çıktı. Çünkü Kaddafi döneminde bazı kabilelere ekonomik ve siyasal ayrıcalıklar tanınmıştı. Hatta bu kabilelere diğer kabilelerin toprakları dağıtılmıştı. Kabileler arasında etnik temelli önyargılar mevcuttu. Ayrıca kabileler arasında yargısız infazlarda görülüyordu.

Çatışmalar esnasında bazı kabileler Kaddafi'nin yanında yer almıştı. Bu nedenle yerel milis güçleri, merkezi otoriteye silahlarını vererek, hem kendilerini hem de kendi kabilelerini diğer rakip kabileler karşısında güvensiz bir ortamda bırakmak istemiyorlardı. Bu nedenle silahlarını merkezi depolara bırakmayı ret ettiler. Merkezi yönetimin bu konuda gözle görülür geçerli bir stratejisinin olmaması da, bu neticeye katkıda bulunmuştur.⁷

Diğer taraftan çatışma sonrası göreve gelen yeni yönetim ile Kaddafi döneminde görev alan devlet görevlileri arasında sürtüşmeler görüldü. Özellikle Kaddafi döneminde görev alan bürokratlara nasıl davranılacağı konusunda tartışmalar yaşanıyordu. Muhalifler, çatışma esnasında silah kullanan güvenlik birimlerinin cezalandırılmasını talep ediyordu. Bu durum, devlet sisteminin istenilen düzeyde işlemesine engel olurken, ülke genelinde intikam saldırılarının başlamasına uygun zemin hazırlıyordu.

Devlet kurumlarının işlevsiz konumda kalması, iki sonucu ortaya çıkarmıştı: Birincisi, yerel milis güçleri, devlet kurumlarına paralel yerel konseyler oluşturmuştu. İkincisi ise, bakanlıklar arasında etkin bir şekilde koordinasyon yoktu. Yolsuzluk ve siyasi müdahaleler, olağan gelişmeler olarak görülüyordu. Devlet makamları parayla satılıyordu. Bu durumda, devlet düzeyinde işler etkili bir şekilde yerine getirilemiyordu.⁸

Libya'da yargı sistemi de çalışmıyordu. Mahkemeler görevlerini yerine getiremiyordu. Zaten bir mahkeme karar olsa bile, bu kararı uygulamaya gücüne yani emri altında yeterli sayıda polis gücüne sahip değildir. Bu da, yerel milis güçlerinin, adalet mekanizmasını kendi kurallarına uygun olarak işletmelerine neden olmaktadır. Yani keyfi tutuklamalar, yargısız infazlar ve intikam saldırıları görülmektedir.⁹

Sonuçta, barışı inşa etme veya çatışma sonrası yeniden yapılandırma sürecinde, Libya'da gerçekleştirilen girişimler başarısız oldu. Ancak Libya'da hayatın yeniden normale dönebilmesi için bu tür çabaların daha kapsamlı, daha planlı şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Diğer

bir ifadeyle yerel milis güçleri arasında diyalog sağlanarak, bu güçler arasında yapıcı, işbirliğine dayalı bir ortam oluşturulmalı ve bu birliklerin, merkezi ulusal ordu bünyesine dâhil edilmesi sağlanmalıdır. Bu birliklerde yer alan, ama orduda görev almayacak olanlar topluma yeniden kazandırılmalıdır. Bunun için de Libya hükümeti, ülke genelinde ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmelidir.

Ülkede asayişin sağlanması için, yargı erki ve polis teşkilatı güçlendirilmelidir. Devlet kurumları mutlaka yeterli düzeyde görevlerini yerine getirecek kurumsal yapıya kavuşturulmalıdır. Eski yönetimin bürokratları, yeni yönetime dâhil edilmeli ve böylece Irak'ta olduğu gibi yönetim boşluğunun ortaya çıkmasına izin verilmemelidir. Son olarak, Libya'da din önemli bir unsurdur. Dinin siyasal hayattaki rolü açık ve net bir şekilde tanımlanmalıdır.

TUNUS

Arap Baharının en kansız yaşandığı ülke, Tunus'tur. Bunun nedeni ise, Bin Ali rejiminin, gösteriler başladıktan sonra, toplumun belli kesimlerinden (bürokrasi, ordu ve işadamları gibi) beklediği desteği görememesidir. Libya'da olduğu gibi, Tunus'ta da, Arap Baharı öncesi dönemde, toplumun genelinde siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarda ciddi sorunlar yaşanıyordu. Halkın büyük bir kısmı, işsiz, eğitimsiz idi. Yolsuzluk, otoriter rejim anlayışı, zengin ile fakir arasında büyük bir uçurum mevcuttu. Bu olumsuz koşullar, halkın genelinde hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Böylece Devlet Başkanı Bin Ali, göstericilere fazla direnmeden ülkeden ayrılmak zorunda kaldı.¹⁰

Gösterilerin ardından, el-Nahda hükümeti seçimleri kazanarak iş başına geldi. Hemen ardından çatışma sonrası ülkenin yeniden yapılandırılması konusunda bazı adımlar atıldı. Teorik kısımda ifade edildiği gibi, genel seçimler yapıldı ve yeni hükümet kuruldu. Fakat yeni hükümet ülkenin yeniden istikrara kavuşmasına yardımcı olamadı.

Öncelikle İslami kesim, laikler ve liberaller arasında, yeni devlet sisteminin şekli veya diğer bir

ifadeyle yeni anayasal düzen hakkında görüş farklılıkları ortaya çıktı. Özellikle siyasal İslam anlayışını savunan daha radikal çizgideki siyasal partiler, belli bir dini veya ahlaki düzeni dayatmaya çalıştılar. Bu kesimler, kültürel farklılıklara ve farklı sosyal geleneklere hoşgörülü davranmıyordu. Bu tavırlar ise, diğer grupları endişeye sevk etti. Liberaller, yavaş yavaş İslami devlete doğru yol alındığını düşünmeye başladı. Bu da siyasi hayatta kutuplaşmayı teşvik etti. Halen daha siyasal hayat istikrar kazanmış değildir. Zaman zaman bazı yerel çatışmalar yaşanmaktadır. Bu konuda taraflar birbirlerini suçlamaktadır.

Anayasal düzene ilişkin tartışmalar, devlet kurumlarının düzgün şekilde işlemlerini engellemektedir. Yargı ve güvenlik birimleri, yeterli düzeyde çalışmalarını sürdürememektedir.¹¹

Sonuçta Tunus, yeni anayasal düzenini çatışan tarafların ortak katılımıyla belirlemek, devlet kurumlarını işler hale getirmek ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmek zorundadır. Bu işlerin gerçekleştirilmesi için üçüncü ülkelerin desteğine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

BAHREYN

Libya'daki durumun aksine, dış güçlerin rejimin lehine müdahale ettiği ve halkın demokratikleşme taleplerine ket vurulduğu yegâne örnektir. Bahreyn'in genel özelliklerine baktığımızda, bu toplumun, ülke tarihinin çeşitli evrelerinde demokratikleşme yönünde taleplerde bulunduğu görülmektedir. Diğer Ortadoğu ülkeleri gibi, toplum yapısı çok karışıktır. Halkın yarısından azı, Bahreyn vatandaşıdır. Ülkede yaşayan halkın yüzde 70'i Şii'dir. Ancak ülkeyi Sünniler yönetmektedir. Şiiiler ve rejim karşıtı Sünniler, devlet yönetiminden ve ekonomik hayattan dışlanmışlardır. Rejim ile ittifak ilişkisi içerisinde bulunan bazı Şii grupların hayat standartları yüksektir. Yönetim, Şiiilerin demografik üstünlüğünü kırmak için Sünni yabancı işçileri vatandaşlığa kabul etmektedir.

1960'lardan bu yana, solcu kesimin ve Şiiilerin yönetime karşı ayaklandığı görülmektedir. Gösteriler için dile getirilen sebepler ise şunlardır: Otoriter rejim, insan haklarının ihlali, Şii grupların ayrımcılığa uğraması, yolsuzluk, baskıcı güvenlik birimleri, ekonomik yetersizlikler ve seçimlerde mezhepsel ayrımcılıklar.

Arap Baharı öncesi dönemde, Bahreyn Emiri, bazı demokratik reformları yaşama geçirme sözü verdi. Ancak yeterli düzeyde demokratik reformları gerçekleştir(e)medi. Daha sonra yapılan anayasal düzenlemeler ise rejimin konumunu daha da pekiştirdi.

2011 Şubatında yeniden gösterilere başlayan muhalif gruplar, ülkede demokratik ve siyasi reformların gerçekleştirilmesini talep ettiler. Fakat özellikle Suudi Arabistan'ın baskıları neticesinde, Bahreyn yönetimi, muhaliflere karşı sert askeri tedbirler aldı.

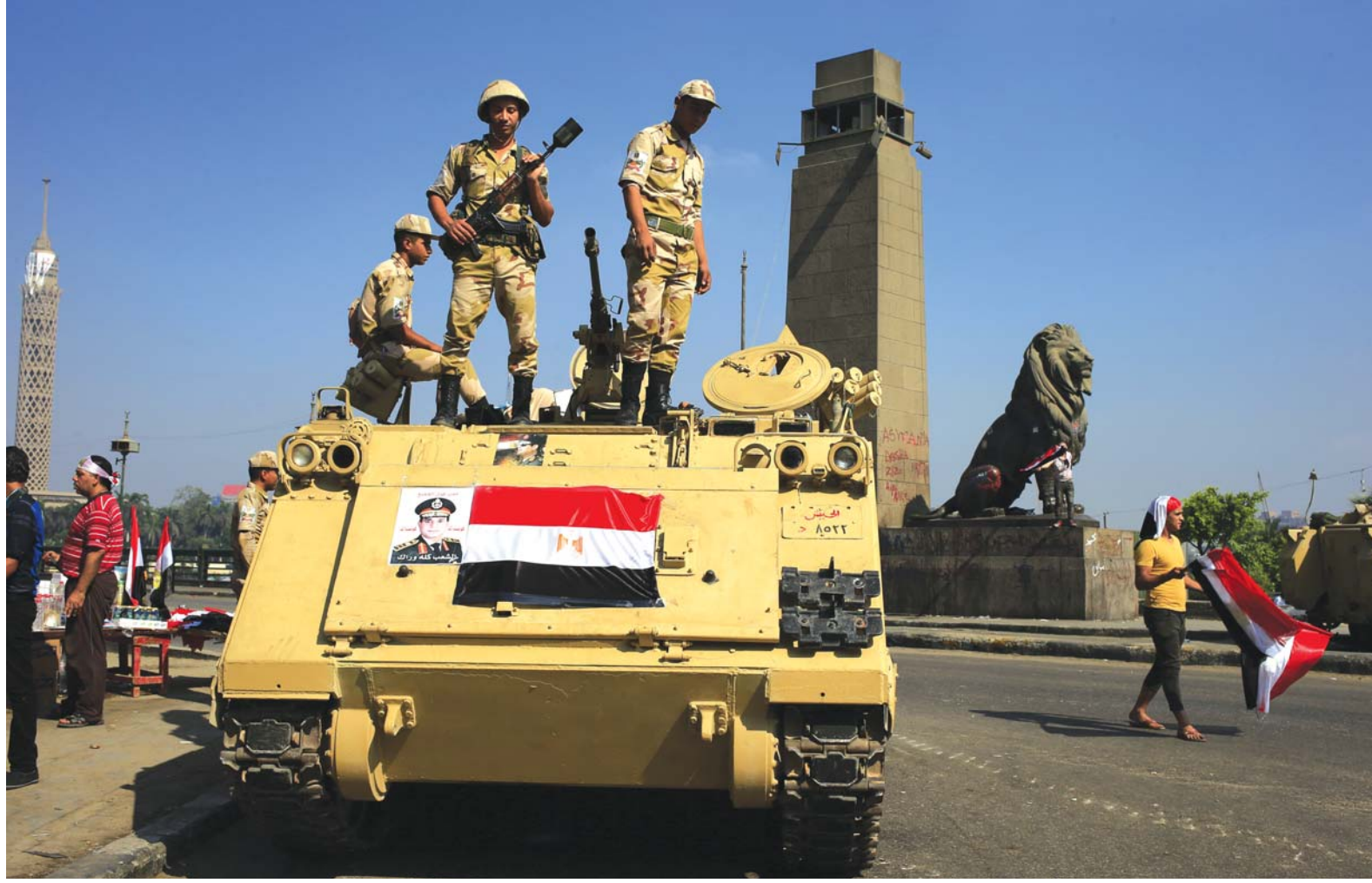
Bahreyn yönetimi, göstericileri, İran tarafından teşvik edilmiş Şiiiler olarak nitelendirdi ve gelişmeleri Şii-Sünni çatışması temelinde tanımladı. Bu sayede Sünnileri, Şiiilere karşı harekete geçirmeye çalıştı. Zaten ordu ve güvenlik birimleri, çoğunlukla yabancı göçmenlerden oluştuğu için, kayıtsız rejime destek verdiler. Güvenlik güçlerinin yetersiz kaldığı durumda, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri doğrudan askeri birliklerini bu ülkeye sevk ettiler. Bahreyn'deki askeri üssünden ve bölgedeki İran tehdidinden ötürü, Amerikan yönetimi, Suudi Arabistan'ın girişimlerine itiraz etmedi.¹²

Suudi Arabistan, Bahreyn'deki gelişmeleri iki açıdan değerlendiriyordu. Birincisi, Şiiilerin iktidara gelmesi, İran'ın bölgedeki siyasi etkisini genişletecekti. İkincisi, Bahreyn'deki Şiiilerin başarısı, başta Suudi Arabistan'daki Şiiiler olmak üzere, diğer Şiiileri de teşvik edebilirdi.

Sonuçta Bahreyn'de, görünmez şiddete sebep olan faktörlerde herhangi bir iyileştirme yapılmadan, sorunun üzeri zorla örtülmüş oldu.

MISIR

Mısır'da, Arap Baharı öncesi dönemde, diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi, çatışmaya sebebi-

Ordu, göstericilerden faydalanarak, Cumhurbaşkanı Mursi'yi göz hapsine aldı, Müslüman Kardeşler yönetimini devirdi, yerine kendisine yakın kesimlerin dâhil olduğu yeni bir geçiş hükümeti kurdu.

yet verecek nedenler bulunuyordu. Halkın büyük bir kısmı fakirdi. Devlet Başkanı Mübarek'in ailesi, Ordu, rejim ile işbirliği içerisinde bulunan işadamları ile bürokratların hayat standartları oldukça yüksekti. Yolsuzluk mevcuttu. Çiftçiler geçinemiyordu. Muhalefete, özgür basına, katılımcı demokratik anlayışa karşı otoriter rejim kesinlikle hoşgörü göstermiyordu. Güvenlik birimlerini denetleyecek kurumlar mevcut değildi. Muhalefeti temsil eden İslami gruplar ile diğer kesimler, siyasal hayattan dışlanmışlardı. O nedenle 2003 yılında Irak'ta yaşananlar, Mısır halkına, ABD'nin gerçek gücünü gösterdi. Tunus'ta yaşananlar da, halka, otoriter yönetimlerin yıkılabileceğini öğretti. Bu gelişmelerin verdiği cesaretle, Mısır halkının geneli, Mübarek karşısında gösterilere başladı ve demokratik, siyasi, ekonomik ve sosyal reformlar talep ettiler. Kısa sürede sosyal medyanın da yardımıyla halk sokaklara döküldü.

Gösteriler karşısında Mübarek yönetimi, önceleri yetersiz demokratik adımlar attı. Fakat bu adımlar halkı tatmin etmekten uzaktı. Öncelikle rejimin yapısına ilişkin herhangi bir düzenleme yapmayan Mübarek yönetimi, zamanla göstericileri karalayan, muhalefeti muhatap almayan bir yaklaşım içerisine girdi. Hatta doğrudan olmasa da kendi destekçileri sayesinde göstericilere karşı güç kullanan Mübarek yönetimi, güvenlik tedbirleri olarak sorunu çözmeye yöneldi.

Diğer ülkelerin eleştirileri karşısında kendisini savunmaya başlayan Mübarek, gösterileri, dış güçlerin bir oyunu, göstericileri radikal İslam'ın ajanları ve Hamas'ı da gösterilerin liderliğini yapan radikal İslami grup olarak lanse etti.¹³

Mısır'daki gösterilerin akıbetini, aslında iki aktör belirledi. Önemli bir iç aktör olan ve uzun yıllar Mısır'ın ekonomik ve siyasi hayatında dengeleyici unsur olarak rol alan Ordu, ABD'nin telkinleri

neticesinde, gösteriler sırasında tarafsız kalarak, halka güç kullanmaktan kaçındı. Hatta halkın meşru taleplerde bulunduğunu ifade etti. İkinci aktör ise, Ortadoğu'daki gelişmeleri destekleyen ve Mısır ordusu üzerinde mutlak etkiye sahip olan Birleşik Devletlerdir. ABD, halka karşı Ordunun güç kullanmasını istememiştir.

Gösterilerin ardından, muhalifler, Mübarek rejimini devirmeyi başardı. Askeri yetkililerin başkanlığında bir geçiş yönetimi oluşturuldu. Bu yönetim, ülkenin yeni anayasasının hazırlanmasına rehberlik edecekti, seçimlerin yapılmasını gerçekleştirecekti ve kısa süre içerisinde ülke yönetimini sivillere bırakacaktı. Bu esnada, ülke ekonomisinin düzeltilmesi için elinden gelen gayreti gösterecekti. Sonuçta, Mübarek sonrası dönemde, parlamento feshedildi, teknokratlar hükümeti kuruldu ve anayasa komisyonu oluşturuldu.

Fakat askeri yönetim, yönetimi sivillere bırakma konusunda isteksiz davrandı. Bunun bir kaç amacı vardı. Askeri kesim, Mübarek döneminde olduğu gibi, kendisine ait siyasi, ekonomik ve anayasal haklarını elinde muhafaza etmek istiyordu. İkincisi ise, bir tehdit olarak gördüğü radikal İslami hareketlerin -yani Müslüman Kardeşler ile Selefilerin- iktidara gelmesini engellemek idi.¹⁴

Bu esnada muhalefet partileri de, ülkenin geleceği konusunda ortak bir anlayışa sahip değildi. Müslüman Kardeşler, meşruiyet arayışı içerisinde olduğu için zaman zaman askeri kesim, zaman zaman da liberal kesimler ile işbirliği içerisinde olabiliyordu. Liberaller ve laikler, daha katılımcı bir anlayışla yönetimin bir an önce sivillere bırakılmasını istiyorlardı. Müslüman Kardeşlerin siyasi hayatta etkin rol almasından da endişe ediyorlardı. Askeri kesim ile İslami grupların işbirliği yaparak kendi çıkarlarına uygun yeni bir anayasa yapma ihtimalinden de rahatsız idiler.

Bu gelişmeler karşısında halk yeniden sokağa döküldü. Askeri yönetimin bir an önce seçimleri yapmasını istiyorlardı. Batılı ülkelerde bu talepleri destekleyen açıklamalar yaptılar. Her ne kadar halkın iç istikrar istediğini ve bu nedenle kendilerine destek vereceğini düşünen askeri ke-

sim¹⁵, genel seçimleri düzenledi ve Cumhurbaşkanı Mursi'ye görevi istemeyerek de olsa devretmek zorunda kaldı.¹⁶

Mursi'nin Cumhurbaşkanı olması, ülkedeki siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları çözmek için yeterli olmadı. Çünkü Mursi ve ekibine ülkeyi yönetme gücü vermeyen Mübarek döneminin yetkilileri, yeni yönetimin başarısızlığı için gayret gösterdiler. Yargı erki, ülkenin yeni anayasa taslaklarını geçersiz kılan kararlar alıyordu. İşadamları ise, ekonominin düzelmesi için Mursi'nin yanında tavır takınmıyordu. Aksine ekonominin düzelmesinden ziyade, kötüye girmesinden sorumluydular. Askeri kesim ise, eski gücünü yeniden kazanabilmek için Mübarek döneminin bürokratları ile işbirliği içerisindeydi. Bürokratlar da, Mursi'nin devlet zihniyetine ve politikalarına destek vermiyorlardı. Batılı ülkelerin de, zamanla Müslüman Kardeşlere karşı antipatinin uyanmasıyla birlikte, bu ülkelerden Mursi yönetimine destek gelmemeye başladılar.

Cumhurbaşkanı Mursi'nin kendi seçmenine yönelik siyasi adımları neticesinde, pusuda bekleyen muhalif kesimlerin de desteği ile liberaller, Selefiler, laikler ve gayri-Müslimler yeniden sokaklara döküldüler. Bu sefer Ordu, göstericilerden faydalanarak, Cumhurbaşkanı Mursi'yi göz hapsine aldı, Müslüman Kardeşler yönetimini devirdi, yerine kendisine yakın kesimlerin dâhil olduğu yeni bir geçiş hükümeti kurdu. Müslüman Kardeşleri yasadışı tanımlayan Genelkurmay Başkanı Sisi, bu grubun siyasi hayata geri dönüşünü sağlayacak sert güvenlik ve siyasi tedbirler aldı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Mübarek döneminde hâkim unsurlar olan askeri kesim, işadamları ve bürokratların eski konumlarını sağlamlaştıran yeni bir anayasal düzenin kurulması için çabalarını arttıran Genelkurmay Başkanlığı, Batılı ülkelerin zımnı, Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerinin aleni desteğini aldı. Sonuçta Mısır, askeri ve bürokratik vesayet rejiminin kurulmasına doğru hızla yol almaktadır.¹⁷

Sonuçta, Mısır'ın karşı karşıya olduğu ciddi siyasi, ekonomik ve sosyal zorluklar mevcuttur. Askeri ve bürokratik vesayet rejiminin kurulması, Mısır'da ve dolayısıyla Arap âleminde

Cumhurbaşkanı Mursi'nin kendi seçmenine yönelik siyasi adımları neticesinde, pusuda bekleyen muhalif kesimlerin de desteği ile liberaler, Selefiler, laikler ve gayri-Müslimler yeniden sokaklara döküldüler. Bu sefer Ordu, göstericilerden faydalanarak, Cumhurbaşkanı Mursi'yi göz hapsine aldı, Müslüman Kardeşler yönetimini devirdi, yerine kendisine yakın kesimlerin dâhil olduğu yeni bir geçiş hükümeti kurdu.

Arap Baharının sona ermesine netice verecek bir gelişmedir. Böylece Mısır'da uzun yıllar halk gösterileri görülecek, siyasi gruplar arasında kutuplaşmalar yaşanacak, halkın genelinde fakirlik devam edecektir.

SURİYE

Tunus, Bahreyn, Libya ve Mısır'ın ardından, Suriye de Arap Baharından etkilendi. Diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi, Suriye'de, görünmez çatışma için uygun nedenleri bünyesinde barındırıyordu. Suriye Baas rejimi, otoriter anlayışa sahipti. Esad ailesi, Nusayriler ve rejime yakın işadamları, ülke imkânlarının büyük bir kısmından faydalanıyordu. Diğer gruplar ise ülkenin hem ekonomik hem de siyasi hayatından dışlanmıştı. Sosyal katmanlaşma açısından daha alt düzeyde bulunan Nusayriler, Esad rejimi tarafından, güvenlik birimlerine yerleştirilerek, yaşam koşulları düzeltilmişti. Kürtlere vatandaşlık verilmezken, muhalefete, ifade özgürlüğüne tahammül yoktu.

Halk barışçıl şekilde taleplerini¹⁸ gündeme getirirken, Türkiye ve Batılı ülkeler, Beşar Esad rejiminin, demokratikleşme yönünde adımlar atmasını öneriyordu. Hatta Türkiye, Beşar Esad ile çok yakın diyalog içerisindeydi ve bu diyalogu Suriye'nin demokratikleşmesine katkıda bulunmak amacıyla kullanıyordu.

Mısır, Libya ve Tunus'ta olduğu gibi, Esad yönetimi, kozmetik düzeyde demokratik adımların atılmasını önerirken,¹⁹ Baas rejiminin demokratikleştirilmesine yönelik taleplere şiddetle karşı

çıkıyordu. Esad rejiminin bu tür girişimlerinden muhalifler tatmin olmuyordu.²⁰

Zaman içerisinde, Başkan Esad, diğer Devlet Başkanlarının yaptığı gibi, muhaliflere karşı güç kullanmaya başladı. Farklı mezhepler ve gruplar arasındaki ayrılıkları ve sürtüşmeleri kendi çıkarları için kullanan rejim, muhalifleri, terörist olmakla, radikal İslami ideolojiyi savunmakla, İsrail'in uşaklığını yapmakla suçladı. Devlet medyası da, rejimin psikolojik harekâtına kayıtsız destek sağladı.

Özellikle Nusayrileri yanına çekmek isteyen Esad yönetimi, Sünnilerin Nusayrilere yönelik tarihsel önyargılarını sürekli ön plana çıkararak, bu grubun geleceğinin rejimin bekasına bağlı olduğunu vurguladı. Nusayrilerde, geleceklerinden endişe etmeye başlayınca, rejime desteklerini sürdürdüler. Hatta günümüzde Suriye'de üç federatif yapıyı bir yönetimin kurulacağına ve Başkan Esad'ın da Nusayrilerin ağırlıkta olduğu kıyı Suriye bölgesini kontrolü altında tutacağına yönelik görüşlerde ortaya atılmaktadır.

Çatışmalar esnasında, Suriyeli Kürtler ile bir araya Esad yönetimi, bu gruba vatandaşlık sözü verdi ve Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı kuzey bölgesindeki askerlerini zamanla geri çekti.²¹

Dini inanca sahip halkın desteğini alabilmek için bağımsız İslam medreseleri açtı ve İslami programlar yayınlayan televizyon kanallarının açılmasına izin verdi. Hükümette küçük bir revizyon gerçekleştiren Esad, ülke genelinde genel af ilan

Hükümette küçük bir revizyon gerçekleştiren Esad, ülke genelinde genel af ilan etti. Ancak çatışmalarda rol alan muhalifleri, bu aftan muaf tuttu.

etti. Ancak çatışmalarda rol alan muhalifleri, bu aftan muaf tuttu.

Önceleri güvenlik güçlerinin baskıcı tedbirlerine sabırla yaklaşan muhalifler, güvenlik birimlerinin artan düzeyde hukuk dışı davranışları karşısında silaha sarıldılar. Böylece ülkede bir iç savaş başlamış oldu. Zamanla devlet-içi çatışmaların şiddeti artmıştır.

Aşağıda belirteceğimiz gibi, bir kısım bölge ve bölge-dışı devletlerin Suriye sorununa müdahil olmaları neticesinde, bu ülkedeki çatışmalar günümüze kadar sürmüştür. Çatışmaların durdurulması için Birleşmiş Milletler ve Arap Ligi, iki kere devreye girmiş ve rejim ile muhalifler arasında yapıcı diyalogun başlaması için yoğun çaba harcamıştır. Her ikisi de oldukça tecrübeli olan arabulucular, tüm çabalarına rağmen, soruna diplomatik çözüm bulunması veya rejim ile

muhalifler arasında doğrudan temasların başlaması konusunda başarılı olamamıştır. Her iki tarafta, barış yapıcı girişimlere yeteri kadar itibar etmemiştir. Muhalifler, Esad rejiminin sona ermesi konusunda ısrarlı olurken; Başkan Esad, bu noktayı tartışma konusu dahi yapmamıştır. İlimli Suriye halkı ise, kontrollü bir şekilde siyasi geçişin gerçekleştirilmesini istemektedir.²²

Çatışmalar esnasında, ülke ekonomisi büyük zarar görürken, devlet kurumları işlemez hale gelmiştir. Halkın yaşam standardı aşırı düzeyde kötüleşirken, maalesef güvenlik güçlerinin insanlık dışı saldırıları neticesinde 2 milyondan fazla Suriyeli, mülteci konumuna düşmüştür. Çok sayıda sivil, rejim ve muhalifler tarafından öldürülmüştür. Bu durum, rejim ile muhalifler arasında, yani rejimi destekleyen gruplar ile muhalifler arasında intikam duygularının yeşermesine neden olmaktadır.

Çatışmaların durdurulması için Birleşmiş Milletler ve Arap Ligi, iki kere devreye girmiş ve rejim ile muhalifler arasında yapıcı diyalogun başlaması için yoğun çaba harcamıştır. Her ikisi de oldukça tecrübeli olan arabulucular, tüm çabalarına rağmen, soruna diplomatik çözüm bulunması veya rejim ile muhalifler arasında doğrudan temasların başlaması konusunda başarılı olamamıştır.

Çatışmalar sırasında, etnik ve mezhepsel gruplar içerisinde kolektif kimlik yoğun bir şekilde vurgulanmaya başlandı. Bu kimliklerin içerisinde, yerel gelenekler, değerler, aile ilişkileri, sınıf dayanışmaları, ideolojik yakınlık, Pan-Arap ve Pan-İslami fikirlerde vurgulanmaktadır. Bu da, gruplar arasında, bir yandan grup-içi dayanışmayı arttırırken, diğer yandan grup-dışına karşı nefreti, önyargıyı güçlendirmektedir. Bu gelişmede, aslında muhalifler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Suriye rejimi ile muhalifler, farklı ülkeler ve gruplar tarafından açıkça desteklenmektedir. Özellikle Rusya, İran, Hizbullah, aleni bir şekilde Esad rejimine destek vermektedir. Rusya, Esad rejimine, hem diplomatik hem de askeri yönden arka çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden Suriye aleyhine karar alınmasını engelleyen Rusya, Ortadoğu'daki etkisini kaybetmek istememektedir.²³

İran ve Hizbullah, hem askeri silah yardımıyla bulunarak hem de doğrudan savaşçıları bu ülkeye göndererek, Esad rejiminin hayatta kalmasına yardımcı olmaktadır. İran, Esad rejiminin yıkılmasını, kendi rejiminin geleceği açısından bir tehdit olarak algılamaktadır. İran, bölgede Sünnilerin (Müslüman Kardeşlerin ve Selefilerin) hâkimiyetinde bir siyasi yapılanmanın ortaya çıkmasından endişe etmektedir.

Aynı şekilde, Şii Hizbullah, Suriye'deki çatışmaları, kendi geleceği açısından bir tehdit olarak görmektedir. Hizbullah'a göre, Müslüman Kardeşlerin kontrolündeki yeni Sünni Suriye rejimi,

İran'dan kendisine gelen silah sevkiyatını durduracaktır. Bu durum, Hizbullah'ın Lübnan siyasi hayatındaki konumunu ve İsrail'e karşı mücadelesini zayıflatacaktır. Zamanla Müslüman Kardeşlerin, Lübnan, Filistin gibi ülkelerdeki gücü artacak, bu da bölgedeki stratejik dengeleri Hizbullah aleyhine bozacaktır. Iraklı Şiilerinde, Esad rejimi yanında çatışmalara dâhil oldukları ifade edilmektedir. Diğer taraftan, Iraklı Sünniler ile Kürtler, kendi gruplarına destek sağlamaktadırlar.²⁴

Diğer taraftan Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve ABD gibi Batılı ülkeler, muhaliflere destek sağlamaktadır. Suriye'de demokratikleşmenin yaşanmasını bölgede istikrarın sağlanması için gerekli olduğunu düşünen bu ülkeler, muhaliflerin tek çatı altında bir araya gelmesinde ve Esad rejimi karşısında savaşma kabiliyetlerini tümüyle kaybetmemeleri için yoğun çaba harcamışlardır. Ancak radikal İslami grupların, muhaliflerin safında yer alması ve muhalifler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkması, bu ülkelerin muhaliflere daha fazla yardım sağlanmasına engel olmuştur. Suudi Arabistan gibi Körfez ülkeleri ise, Müslüman Kardeşler'den ziyade, Selefiler'in başa geçmesi için çaba harcamaktadır. Bu nedenle muhaliflere olan desteklerini en alt düzeye indirmişlerdir.

Ürdün ve Lübnan, ülkede yaşanan gelişmelerden oldukça rahatsızdır. Bunun da iki sebebi vardır. Birincisi, yoğun bir şekilde mülteci akınıyla karşı karşıya kalmalarıdır. İkincisi ise, Suriye'deki mezhepsel çatışmaların kendi ülkelerine sıçraması ihtimalidir. İsrail ise, Esad rejiminin, elindeki nükleer, kimyasal silahları terör gruplarına

transfer etmesinden ve radikal İslami grupların, Suriye yönetimine hâkim olmasından endişe etmektedir. Diğer taraftan İran ve Hizbullah'ın bölgedeki etkisinin artması, İsrail için bir tehdit oluşturmaktadır.²⁵

Görüldüğü gibi, Suriye'de mezhepler arası kutuplaşma her geçen gün daha fazla derinleşmektedir. Bölge ve bölge-dışı ülkelerin Suriye sorununa müdahil olmaları da, çatışmanın daha fazla uzamasına ve hatta bölgedeki diğer ülkelere yayılmasına neden olmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Arap Baharı döneminde Ortadoğu bölgesinde meydana gelen devlet-içi gelişmelere baktığımızda, öncelikle aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz.

Birincisi, her bir çatışmanın kendisine özgü koşulları bulunmaktadır. Mısır'da Ordu belirleyici rol oynarken, Tunus ve Libya'da ulusal ordu oldukça zayıftır. Suriye'de ise, Ordu, Esad'ın ailesinin ve Nusayrielerin kontrolü altındadır. Her ülkenin toplumsal, mezhepsel ve kabilesel yapıları farklılık göstermektedir. Suriye'de, ciddi düzeyde Nusayriiler, Kürtler, Müslüman Kardeşler ayrımı görünmektedir. Libya'da yüzden fazla bölgesel kabileler bulunmaktadır. Tunus'ta ise temel ayrılık laikler ile İslami partiler arasında görülmektedir. Mısır'da ise Hıristiyanlar, Laikler ve Müslüman Kardeşler ciddi rol oynamaktadır. Bahreyn'de belirleyici unsur, rejime ve Suudi Arabistan'a göre, Sünni-Şii mücadelesidir. Bu nedenle her bir çatışmanın kendisine özgü koşulları tespit edilmeli ve doğal olarak bu özelliklere uygun stratejik hedefler belirlenmelidir. Mısır için uygun olan stratejik hedefler, hiçbir zaman Tunus, Libya ve Suriye için geçerli değildir.

İkincisi günümüz devlet-içi çatışmalarında askeri yöntemler yetersiz kalmaktadır. Çünkü çatışmanın nedenleri, sadece askeri güvenlik sorunları değildir. Aksine örnek olaylara baktığımızda, her bir çatışma, bünyesinde siyasal, idari, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları barındırmaktadır. Stratejik hedeflere ve uygulamalara baktığımızda, bu sorunların çözümü konusunda, çatışma sonrası ateşkes ve/veya çatışma sonrası

barışı inşa etme dönemlerinde uygulanan yöntemlere başvurulmalıdır. Bu yöntemlerin başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için yeni yönetimin, sivillerin, halkın, üçüncü tarafların, sivil toplum kuruluşlarının, askeri birimlerin, devlet kurumlarının birlikte ve uyum içerisinde işbirliği yaptığı bir durumu oluşturması gerekmektedir. Aksi takdirde Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi, bu hedefler, aksine sonuçlar üretebilmektedir. Libya'da karşılaştığımız bu sonuca bir örnektir. Yüzen fazla kabilenin kendi bölgelerini kontrol etme arzusu ve ihtiyacı, merkezi otoritenin kurulmasına engel olmaktadır. Ancak çok uzun süreler Libya zayıf merkezi hükümet yapısı ile yeniden istikrara kavuşamaz.

Üçüncüsü, devlet-içi çatışmalarda, üçüncü ülkelerin oynayacağı rol önemlidir. Kimisinde üçüncü ülkeler yapıcı rol oynayabilirler. Mısır'da ABD'nin Ordu üzerindeki telkini ve etkisi, Libya'da NATO operasyonu, muhaliflerin başarılı olmasına yardımcı olmuştur. Bahreyn'de ise, aksine bir sonuç ortaya koymuştur. Suriye'de ise, maalesef çatışmaların çok uzun süre sürmesine yardımcı olmuştur.

Dördüncüsü, Arap Baharında Ortadoğu halklarının, "Batılı sömürgeci devletler tarafından kışkırtıldığı" söyleminin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Her Ortadoğu ülkesinde, çatışmalara sebebiyet veren faktörler mevcuttur. Yolsuzluk, otoriter rejim anlayışı, güvenlik birimlerinin baskıcı yaklaşımları, gruplar (kabileler, mezhepler) arası ayrımcılıklar, önyargılar, eğitimsizlik, zor yaşam koşulları, işsizlik gibi nedenler, hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Bu faktörlerde, halkın demokratik, siyasal, sosyal ve ekonomik reformlar talep etmelerine neden olmuştur.

Beşincisi, Ortadoğu ülkelerinde silahlı çatışmalara sebebiyet veren unsur, otoriter rejimin yandaşlarının, mevcut ayrıcalıklı konumlarını bırakmak istememeleri, bu amaçla önceleri göstermelik reformlar yapmaya kalkmaları, rejimin temel ilkelerini konuşmayı ret etmeleri ve en sonunda güvenlik güçlerinin sert tedbirler alarak sorunu çözmeye çalışmalarına göz yummalarıdır. Çatışmaların süresini ve şiddetini ise, ülke içi gruplar arası rekabet ve işbirliği olanakları ile üçüncü ülkelerin soruna müdahil olma dereceleridir.

Sonuçta, Ortadoğu ülkelerinin birçoğu, benzer çatışma potansiyellerini bünyelerinde taşımaktadır. Bu sorunları barışçıl yöntemlerle çözebilmek için iktidarlar yapıcı, kararlı ve kapsayıcı çözümler üretmelidir. Gösterileri bastırmak için askeri güce başvurmamalıdır. Yine Ortadoğu'nun gerçek anlamda yeni bir düzene kavuşabilmesi için barışı inşa edici yöntemlerin kararlılıkla kullanılması gerekmektedir.

Liderleri görevlerinden uzaklaştırmak, istenilen sonuçları vermeyebilir. Eski yönetimin bürokratları ile yeni iktidar mensupları arasında işbirliği ortamı oluşturulması elzemdir. Çatışma sonrasında çatışan taraflar arasında kültürel önyargıların ortadan kaldırılması, ekonomik ve sosyal koşulların iyileştirilmesi için gayret gösterilmelidir.

DİPNOTLAR

- 1 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, (çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), İstanbul: Adres Yayınevi, s. 46-48.
- 2 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, s. 597-615.
- 3 Muzaffer Ercan Yılmaz, "Intra-state conflicts in the post-Cold War Era", *International Journal on World Peace*, Cilt XXIV, Sayı 4, Aralık 2007, s. 11-37.
- 4 Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protest in North Africa and The Middle East (V): Making Sense of Libya, Middle East/North Africa, No 107, 6 Haziran 2011.
- 5 Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (Orsam), "Libya Savaşı, Uluslararası Müdahale ve Türkiye", Rapor No: 31, Mart 2011; Bilgay Duman, "Libya Yeni Irak Olur mu?", ORSAM Dış Politika Analizleri, 9 Eylül 2011.
- 6 Uluslararası Kriz Grubu, "Holding Libya Together: Security Challenges after Qadhafi", *Middle East/ North Africa Report*, No 115, 14 Aralık 2011.
- 7 Uluslararası Kriz Grubu, "Holding Libya Together: Security Challenges after Qadhafi", *Middle East/ North Africa Report*, No 115, 14 Aralık 2011.
- 8 Uluslararası Kriz Grubu, "Divide We Stand: Libya's Enduring Coflicts", *Middle East / North Africa Report*, No 130, 14 Eylül 2012.
- 9 Uluslararası Kriz Grubu, "Trial by Error: Justice in Post-Qadhafi Libya", *Middle East/North Africa Report*, No 140, 17 Nisan 2013.
- 10 Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protest in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia's Way", *Middle East / North Africa Report*, No 106, 28 Nisan 2011.
- 11 Uluslararası Kriz Grubu, "Tunisia: Violence and the Salafi Challenge", *Middle East/North Africa*, Rapor No: 137, 13 Şubat 2013.
- 12 Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt", *Middle East/North Africa*, Rapor No 105, 6 Nisan 2011.
- 13 Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protest in North Africa and the Middle East (I): Egypt Victorious?", *Middle East/ North Africa*, Rapor No 101, 24 Şubat 2011.
- 14 Uluslararası Kriz Grubu, "Lost in Transition: The World According to Egypt's SCAF", *Middle East/North Africa*, Rapor No 121, 24 Nisan 2012.
- 15 Aslında askeri yönetim, ülkenin anayasal meşruiyetinin yegâne temsilcisi rolünü oynamak, ülkede sivillerin yönetimdeki güçlerinin sınırlarını belirleyicisi olmak ve bazı anahtar bakanların seçiminde (Savunma Bakanlığı gibi) belirleyici rol oynamak istiyordu. Siyasi hayatta meşruiyet arayan Müslüman Kardeşler'de, bu taleplere karşı olumlu tavır sergiliyordu.
- 16 Mübarek döneminde yönetime hâkim olan gruplar, mevcut iktidarlarını korumak istiyorlardı. Askeri kesimde, devlete ait firmaların özelleştirilmesine karşı çıkıyordu. Çünkü Ordu'nun ekonomi üzerindeki kontrolü, Nasırî devlet anlayışının Mısır'da korunmasına yardımcı oluyordu.
- 17 Uluslararası Kriz Grubu, "Marching in Circles: Egypt's Dangerous Second Transition", *Middle East/North Africa*, Brifing No 35, 7 Ağustos 2013.

- 18 Muhaliflerin talepleri şunlardı: yerel güçlerin hukuk dışı eylemlerinin soruşturulması, siyasi tutukluların serbest bırakılması, olağanüstü halin kaldırılması, gösterilere izin verilmesi, Baas partisinin tekel konumunun sona erdirilmesi, yeni seçim kanununun kabul edilmesi, basın özgürlüğünün güvence altına alınması, bağımsız ticaret odalarının kurulması, halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi.
- 19 Esad rejimi ağırlıklı olarak şu adımların atılmasını destekliyordu: kamu memurlarının maaşlarının iyileştirilmesi, genel sağlık sigortasının işler hale getirilmesi, yeni iş imkânlarının oluşturulması, yolsuzlukla mücadele komisyonunun kurulması, yargı erkinin güçlendirilmesi.
- 20 Uluslararası Kriz Grubu, "Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian Regime's Slow-motion Suicide", *Middle East/North Africa*, Rapor No 109, 13 Temmuz 2011.
- 21 Uluslararası Kriz Grubu, "Syria's Mutating Conflict", *Middle East*, Rapor No 128, 1 Ağustos 2012.
- 22 Uluslararası Kriz Grubu, "Syria's Mutating Conflict", *Middle East*, Rapor No 128, 1 Ağustos 2012.
- 23 Uluslararası Kriz Grubu, "Uncharted Waters: Thinking Through Syria's Dynamics", *Middle East*, Briefing No 31, 24 Kasım 2011.
- 24 Uluslararası Kriz Grubu, "Syria's Metastasising Conflicts", *Middle East*, Rapor No 143, 27 Haziran 2013.
- 25 Uluslararası Kriz Grubu, "Syria's Phase of Radicalisation", *Middle East*, Briefing No 33, 10 Nisan 2012.

- Peki Yarı Başkanlığı düşündün mü hiç?